Сергей Иванов, Александър Хаджов (София, България)

ЕЗИКОВЕДСКАТА ПАЛЕОСЛАВИСТИКА НА X МЕЖДУНАРОДЕН КОНГРЕС НА СЛАВИСТИТЕ

На X Международен конгрес на славистите в секция „Езикознание" подсекцията „Същност и развой на старобългарския език. Ролята му във формирането и развитието на другите славянски езици" беше една от най-оживените и най-посещаваните. Работата ѝ бе организирана в шест заседания (пълни три дни). Изнесоха се общо 47 доклада (при обявени 50), сред които 9 от български учени. Другите бяха от Австрия, Ватикана, Великобритания, ГДР, Дания, Израел, Италия, Полша, САЩ, СССР, Унгария, ФРГ, Холандия, Чехословакия, Швейцария, Югославия, Япония.

Тематиката на докладите (повечето от тях са отпечатани в съответните национални издания, посветени на конгреса) и на разпространените 13 писмени съобщения бе много широка.

Първите две заседания бяха посветени на тематичния „спектър" около названието, произхода, единството, дефинирането на Кирило-Методиевия книжовен език. Върху многоаспектното определяне и свързания с това терминологичен проблем се спряха Х. Бирнбаум (САЩ) „Генеалогическата и типологическа класификация на староцърковнославянски", Ек. Дограмаджиева и Кр. Костова (България) „Проблеми на дефиницията на старобългарския език върху основата на определенията на другите стари славянски езици", О. Кронщайнер (Австрия) „Митове и факти на възникването и разпространението на старобългарския литературен език", Ив. Кочев, Ем. Кочева и Л. Домусчиева (България) „О народной основе словообразовательных моделей сложных существительных в староболгарском языке", Д. Стефанович (Югославия) „Прилог проучавању месецослова у XIII и XIV веку".

Х. Бирнбаум говори за трите „родини" на първия славянски книжовен език („староцърковнославянски" у него), което води до полисистемност и (оттук) до споровете около генетичното, типологичното, функционалното и ареалното класифициране на тази „хиперамалгама". Той предложи компромисното решение съществуващите термини (старобългарски, староцърковнославянски, старославянски и др.) да се разглеждат като синонимни. Докладчикът изключи използването на термина „старомакедонски" като анахроничен и изкуствен, спря се подробно на най-съществените класифициращи черти на езика.

В доклада си Ек. Дограмаджиева и Кр. Костова разгледаха терминологичния въпрос, като предложиха въз основа на всички вътрешноезикови и по-голямата част извънезикови критерии езикът да се нарича „старобългарски".

Опирайки се на конкретни примери и с научен полемичен тон, О. Кронщайнер се спря върху някои извънпаучни съображения, които карат редица чуждестранни автори да отричат българския езиков и социолингвален характер на Кирило-Методиевия език от IX—XII в. Той говори и за „редакциите" на този език, за неговия не толкова „изкуствен" произход, който му се приписва понякога. О. Кронщайнер изтъкна старобългарския език като обективен „архетип" на всичките му редакции след XII в., а по-късно и на ред стари славянски книжовни езици. Авторът апелира да се използва научната обективност, а не чувствата на учените от XX в.

Ив. Кочев и съавторите му анализираха конкретния словообразувателен материал от старобългарския език, като в системно-лингвистичен план свързаха старобългарската езикова система с особеностите на българското езиково землище като териториална и хронологична цялост и континуум.

Докладите на А. Минчева (България) „Архаизмы и новые черты в языке преславских текстов", Д. Мирчева (България) „Характерни черти на лексиката на старобългарските паметници от X—XI век", Б. Велчева (България) „Правописът на древноруските ръкописи от XI в. и старобългарската писменост", О. Неделкович (САЩ) „Характерные черты диглоссии у православных славян" бяха посветени на по-конкретни въпроси във връзка с различни равнища на старобългарската езикова система и социолингвалните ѝ параметри (норма, архаичност, иновации и т. н.). В докладите бе застъпен широк спектър от мнения по засегнатите въпроси.

А. Минчева говори за единството на нормата на старобългарския език. Д. Мирчева доказваше българския характер на ръкописите и епиграфския материал, използвани за съставянето на „Речника на старобългарския език"; тя посочи, че 95% от лексикалния им материал се пази на съвременното българско езиково землище.

Докладите на Дж. Дел' Агата (Италия) „Единство и разнообразие церковнославянского языка на материале двух редакций истории Иудейской войны", Фр. Мареш (Австрия) „Новоцърковнославянският език от руски тип (по повод на хилядолетието от покръстването на Русия)", И. Тот (Унгария) „К изучению русской редакции древнеболгарского языка", В. Живов (СССР) „Роль русского церковнославянского в истории славянских литературных языков", Ал. Младенович (Югославия) „О улози руске редакције и старословенског језика у формирању књижевног језика код Срба новијег времена", Й. Райнхарт (Австрия) „Tvorba glagolskih oblika i osnova u hrvatskoj redakciji općeslavenskog književnog jezika (na misalskom materialu)" третираха аспектите на огромната проблематика за „редакциите" на кирилометодиевия език.

В дискусиите, последвали първите две заседания на секцията, бяха направени общо 27 изказвания на теми, подсказани от ред постановки в по-дискусионните доклади. Обсъждането бе оживено, тъй като докладите представяха до голяма степен цялото многообразие от мнения по базовите въпроси на палеославистиката като цяло. Всички участници в обсъжданията използваха строго научен подход дори към ненаучните моменти. Естествено това породи дружелюбна, макар и следена с напрежение, атмосфера. Редица учени изтъкваха превеса на общославянската функция на Кирило-Методиевия език, предлагаха солунското славянство през IX—X в. да не се смята за българско по своя езиков, културен и етничен характер, понеже географската област около Солун политически и териториално е принадлежала на Византия, изказани бяха мнения, че не е известно дали „български" са се наричали царете на Първата и Втората българска държава, че чертите на съвременния македонски книжовен език могат да се забележат и през IX—X в.

Други възразяваха против емоционалните и конюнктурните позиции, подчертавайки необходимостта да се върнем към лингвистични класификации на езика на протографите, призоваваха да се спазва принципът за единообразно прилагане на критериите при дефиниране на явления от един и същи класификационен порядък (в случая старописмени езици), изтъкваха факта, че Кирило-Методиевият език, в Сърбия, Русия и Влашко е белязан с български езикови черти на всички равнища независимо от начина и пътищата на неговото приемане там и от априорните подходи към него. Аргументите и на двете спорещи групи учени обхващаха широк диахронен и синхронен, същински езиковедски и социолингвистичен план.

Третото и четвъртото заседание на секцията бяха посветени на тематичния кръг, свързан с изследването на конкретни стари славянски паметници, техния произход, с преводаческите методи на Кирил и Методий и техните следовници.

Доклади изнесоха А. Алексеев (СССР) „Кирилло-мефодиевское переводческое наследие и его исторические судьбы (переводы св. Писания в славянской письменности", Х. Кайперт (ФРГ) „Die altbulgarische Übersetzung der Predigten des Gregor von Nazianz", Р. Павлова (България) „Пандекты Никона Черногорца в славянской письменности", Г. Попов (България) „Старобългарското химнографско наследство в славянската ръкописна традиция", П. Пенкова-Педерсен (Дания) „За авторството на сълание о праздницѣ пасхи", Д.-И. Сато (Япония) „Языковые особенности произведения Иоанна Экзарха Болгарского 'Шестоднев'", М. Таубе (Израел) „Hebrew sources in Russian chronicles", Д. Холош (Унгария) „Среднеболгарский язык в свете евангелия-апракос конца XIII в.", Д. Фрайданк (ГДР) „К характеристике языка Григория Цамблака", Й. Бърнс (Великобритания) „Linguistic variants in the Gospel of Ivan Alexander and its copies", М. Аранц (Ватикана) „Литургическая традиция Синайского евхология".

Както личи от заглавията, засегнатите въпроси допринасят за все по-пълното осветляване на проблемите около старобългарската класическа система, текстологията, преводаческата техника в общолингвистичен аспект и в конкретните текстове, както и в съпоставително-сравнителен план с византийската и латинската писмена практика.

В доклада си А. Алексеев обърна внимание на преведените от Кирил и Методий книги от Св. Писание и тяхната история в славянската писмена традиция до средата на XV в. Авторът отделя 11 групи текстове въз основа на критерия за техния произход. Този обзор спомага за изясняването на някои актуални въпроси в посочения материал. Един от приносните доклади беше на Х. Кайперт. Той разгледа качеството и техниката на старобългарския превод на XIII-те Слова на Григорий Богослов, като отхвърли постановката на Будилович, че преводът е несполучлив. В тази насока Кайперт се спря на адекватния старобългарски превод на отделни групи старогръцки лексикални единици и даде характеристика на езика и стила на Григорий Назианзин като много по-сложен от обикновения гръцки евангелски език. Интерес предизвика докладът на Р. Павлова, в който е направен обзор на трите славянски (старо- и среднобългарски) превода на Пандектите на Никон Черногорец. Съпоставяйки (за пръв път в изучаването на Пандектите) южнославянски (български и сръбски) и руски преписи, възхождащи към първоначалния и хронологически следващите го протографи, Пав-

лова предложи хипотезата, че и трите превода на сборника са дело на български книжовници. Авторката направи пълен опис (с кратки палеографски сведения) на всички известни досега преписи на Пандектите на Никон Черногорец.

Като изследвания върху езика, стила, жанра, текстологията и палеографията на конкретни стари славянски паметници бяха представени споменатите по-горе доклади на П. Пенкова-Педерсен, Д.-И. Сато, М. Аранц, Тр. Кръстанов, Д. Холош и Й. Бърнс.

Тр. Кръстанов представи своите наблюдения върху Ватиканския палимпсест и подчерта, че там единствено са съхранени някои архаизми, като например строгото спазване на етимологичните места на редуцираните ъ и ь. В доклада на Г. Попов се осветляват проблеми, свързани с наскоро откритите оригинални химнографски произведения, създадени от учениците на Кирил и Методий. Авторът характеризира измененията в структурата на триода и минея и посочи причините за отстъпленията от първоначалния старобългарски текст на различните типове ръкописи.

В последвалите следобедното заседание на секцията дискусии бяха засегнати въпроси и по доклада на Д. Фрайданк, който даде интересни сведения за езика на един от най-добрите ученици на Евтимий — Григорий Цамблак.

В доклада на Ив. Б у ю к л и е в (България) „Ролята на превода в развитието на българския книжовен език през Средновековието" беше предложена една по-обобщена представа за ролята на преводаческата дейност през Средновековието във формирането и развитието на българския книжовен език. В изложението на Е. Ч е ш к о (СССР) „Перевод реляционных элементов в кирилло-мефодиевском переводе Псалтыри в сопоставлении со среднеболгарскими редакциями" в историко-съпоставителен план са представени разликите в подхода към превеждането на релационните елементи на езика на Псалтира според неговия Кирило-Методиев превод и две среднобългарски текстови редакции. В доклада си М. Таубе подложи на съмнение тезата, че в Русия до средата на XV в. са правени преводи от староеврейски.

В дискусиите бяха направени 25 изказвания. Засегнаха се въпроси, свързани с произхода на някои от разгледаните паметници. Тук споровете бяха и най-остри. Предложени бяха различни хипотези, но поради липса на време малко от тях бяха солидно аргументирани. Участниците в дискусиите единодушно подчертаха необходимостта да се съпоставят славянските преводни текстове със старогръцките им оригинали не само в текстологичен аспект, но и в лексикално, словообразувателно и особено в синтактично отношение. Беше направено предложение за съставяне на речници-индекси на старобългарски писатели, а не само на отделни произведения. Някои доклади бяха критикувани за непрецизирани постановки и прибързани изводи, които може би са плод на недостатъчно точна методология и задълбочен анализ на текста. Дискусиите набелязаха някои от основните насоки, в които трябва да продължат изследванията върху конкретните паметници и по въпроса за методите и традицията в преводаческата дейност през Средновековието.

На петото и шестото заседание бяха прочетени 19 доклада, посветени на изследването на старобългарската езикова система на всички равнища. Засегнати бяха ред важни въпроси на диахронната фонетика и фонология, ортография, морфология и словообразуване, синтаксис и семантика. Изследванията върху отделни езикови елементи на старобългарската класическа система се базираха или върху конкретен ръкопис, или бяха обобщаващи, основаващи се на езиковия материал, зарегистриран в класическите старобългарски паметници.

Отделни аспекти на фонетиката и ортографията бяха засегнати в докладите на Ст. С т о я н о в (България) „Фонетични стойности на буквите с диграмен и лигатурен характер в глаголицата", Р. М а р т и (Швейцария) „Влиянието на кирилицата върху глаголицата" и Е. К о ц е в а (България) „Съкратените думи по паметниците от X—XIV в." Многобройни бяха докладите, посветени на лексиката в старобългарските паметници. В повечето от тях лексикалното богатство се представи във връзка със семантиката на отделните елементи. Такива бяха докладите на Л. М о ш и н с к и (Полша) „Czy słownictwo przekładów staro-cerkiewno-słowiańskich było uboższe od słownictwa oryginałów greckich?", Е. В е р е ш ч а г и н (СССР) „Две линии в языкотворчестве Кирилла и Мефодия и их последователей: формирование терминологии, создание поэтической традиции", А. Д а в и д о в (България) „Шестодневът на Йоан Екзарх и старобългарската лексика", В. Н и м ч у к (СССР) „Лексика Київських глаголичних листків на фоні словникового складу інших старослов'янських пам'яток", Л. Ж у к о в с к а (СССР) „О лексическом составе славянского полного Апракоса", Г. Й о в а н о в и ч (Югославия) „Јеванђељска лексика у јужнословенској ћирилској традицији", А. д е В и н ц е н с (ФРГ) „Der Wortschatz der westlichen Slawen-mission", М. К а р п л ю к (Полша) „Elementy starobułgarskie i cerkiewnosłowiańskie w polszczyźnie XVI wieku", В. Д е с п о д о в а (Югославия) „Грецизмы в лексике материальной культуры (на основании материала старославянских и церковнославянских рукописей)", Й. С х а к е н (Холандия) „О чешско-церковнославянских глоссах Патерика" и на Й. В и е р ч к о в с к и (Полша) „Z zagadnień leksykalnych typologicznej charakterystyki języków słowiańskich".

В доклада на Е. Верешчагин се проследяваха причините за възникване на две направления в езикотворчеството на Кирил и Методий и техните следовници. Според автора първата линия е свързана с теологическата, юридическата и патристичната практика. Тук лексиката е терминологична. Другото направление е стихотворството, което е свързано с агиографската и литургична литература. В дискусията беше оспорена обаче тезата, че цялата богослужебна терминология е била дело на Кирил и

Методий или на техните ученици. А. Давидов изследва лексиката на „Шестоднева" в съпоставка със зафиксираните в класическите старобългарски паметници лексикални единици. Той експлицира определено количество съществителни имена, които не фигурират в речника на Садник-Айцетмюлер, като използва мнение, че липсата на тези действително старобългарски лексеми в класическите старобългарски паметници не може да свидетелствува за отсъствието им и от лексикалната система на старобългарския език. В доклада на Л. Жуковска в съпоставителен план се изследва лексиката на повтарящи се четения в състава на пълния Апракос. Изводите на авторката осветляват някои страни на историята на славянския евангелски текст. На старобългарския синтаксис бяха посветени докладите на Х. Шалер (ФРГ) „Новото към старобългарския синтаксис" и Р. Вечерка (Чехословакия) „Problematika staroslovenské syntaxe". Наред с обзорния им характер бяха застъпени и някои нови приносни моменти. На следобедното заседание бяха прочетени и два доклада, осветляващи въпроси, свързани с морфологията на старобългарския език в съпоставителен план с другите славянски езици и със старогръцки. В доклада на Ул. Обст (ФРГ) „Zur Klassifikation altkirchenslavischer Wiedergaben der griechischen Genera verbi" бе застъпена тезата за самостоятелната (и независима) употреба на старобългарските залози при превод от старогръцки. В доклада си А. Сато (Япония) „Praesens czasowników dokonanych w języku staro-cerkiewno-słowiańskim i drugich językach słowiańskich" изследва разликите в употребата на категорията „сегашно време" в старобългарския език в съпоставителен план със старогръцки и някои славянски езици. Включен бе и колективният доклад на Г. Баранкова, Р. Бахтурина, Л. Владимирова, Л. Жуковска, А. Молдован, А. Пичхадзе (СССР) „Изборник Святослава 1073 г. Некоторые древнерусские и южнославянские черты рукописи". Авторите обръщат внимание на редица проблемни въпроси, свързани с произхода, ортографията, фонетиката, фонологията и морфологията на Изборника от 1073 г. Във връзка с мнението, че протографът на сборника е старобългарски и по всяка вероятност е дело на Симеоновата школа интерес представляват посочените в доклада места в текста, зад които се крият грешки при транслитерацията от глаголица на кирилица.

В дискусиите бяха направени 38 изказвания. Основна тема беше терминологичната и функционалната точност при назоваването на старобългарския език, неговите граматични и фонетични особености, неговите диференциални граматични и фонетични признаци, отделящи класическата старобългарска норма от по-късните редакции на старобългарския книжовен език. Споделиха се интересни наблюдения върху състава на старобългарския лексикон. Някои подходи, използвани от докладчиците, бяха подложени на известна критика. Що се отнася до класификацията на ред лексеми, зафиксирани в руски преписи на старобългарски паметници, то коректността на изводите е в зависимост от методите на реконструкцията. Изказа се предположението, че в Моравия и Словения в дохристиянския период са битували елементарни сакрални текстове, а в Солунско е съществувала непълна домашна християнска терминология. Тези хипотези осветляват в нов план изследването на езикотворчеството на солунските братя и следовниците им. В изказванията бе отделено място на текстологичните и палеографските сравнения между отделни старобългарски паметници с цел по-точната им датировка и локализация. Беше взето отношение и по въпросите на превода и преводаческите принципи в Средновековието и по-конкретно за експликацията на значението на думата като вид езикотворчество, характерно за Кирило-Методиевата епоха. На критика бяха подложени и някои схващания за хронологията на възникване на глаголицата и кирилицата и бе подчертано влиянието на гръцкия минускул при съставянето на първата славянска писменографична система. В дискусията бяха направени редица допълнения към докладите и се набелязаха нови подходи в търсенето на научната истина.

Дейността на подсекцията „Същност и развой на старобългарския език. Ролята му във формирането и развитието на другите славянски езици" през трите заседателни дни беше изключително плодотворна. Внушителният брой на прочетените доклади и тяхната висока научна стойност намериха отзвук и в компетентността на изказванията в дискусиите. Тази среща на водещите слависти от целия свят несъмнено ще даде своя немалък принос за развитието на нашия клон от езикознанието.